

Den store hornugle i Sønderjylland

Af Jesper Tofft & Klaus Dichmann

Et møde med den store hornugle (*Bubo bubo*) på nært hold kan være en uforglemmelig oplevelse. Det direkte blik, med de store orange øjne, er gennemborende som intet andet blik fra dyr i den danske natur. Uglens intense fokusering er så stærk, at man kan blive nød til at slå blikket ned. En sådan oplevelse hører dog til sjældenhederne - også for dem, der kender arten. Oftest vil man blot se ryggen af fuglen, når den basker af sted lavt over træerne og forsvinder ind bag en grantykning.

Levevis og adfærd

Selvom den store hornugle er stor - især hunnen, der kan veje op til 2,5 kg og have et vingefang på over 150 cm - er den dygtig til at gemme sig i landskabet. Hele dagen sidder den gemt i grantræer, og kommer først frem efter mørkets frembrud. Kun om sommeren på ynglepladsen er den ret nem at få at se, også fordi selve ynglestederne som oftest er ret åbent beliggende - se senere. Når den flyver, foregår det ofte følgende landskabets konturer ret lavt over jorden, så man kun sjældent ser den i silhuet mod aftenhimlen. Siddende er der større mulighed for at se ugle i skumringen, idet den ofte vælger sig en ret høj og synlig udkikspost i toppen af et træ eller en pæl, før den flyver ud på jagt, når det er ved at være helt mørkt.

I løbet af ungens første efterår forlader de forældrenes territorium, og kan i det næste års tid eller mere strejfe viden om, og i princippet dukke op overalt. I løbet af fuglens andet efterår og vinter danner den sit eget territorium og søger mage. Den kan yngle første gang i en alder af to år. Formentlig bliver fuglene herefter i deres område året rundt så længe de ikke bliver forstyrret for voldsomt.

Den store hornugle er tilsyneladende en meget effektiv jæger, skønt den virker tung og klodset, når den flyver op. Dens særlige våben er nattens mørke og dens lydløse flugt. I ly heraf kan den tage mange forskellige byttedyr i form af fugle, som den aldrig ville kunne fange om dagen, f.eks. ringduer, som er et vigtigt byttedyr. Det er egentlig også utroligt, at den tager en del ænder og blichøns, som den må tage fra vandoverfladen eller på reden. Også både musvåger og duehøge tages sovende om natten. Generelt tager den alle slags byttedyr, som den kan overmande i sit territorium. De mindste byttedyr er mus og de største er arter som duehøg og gråand, som kan veje op til 1,5 kg.. Langt de fleste byttedyr ligger dog i vægtklassen 300-800 gram som f.eks. hættemåge, krage, ringdue, vandhøns m.fl. Blandt pattedyr er brun rotte og mosegris sammen med pindsvinet de mest forekommende byttedyr. Især pindsvinet som ellers ikke har mange naturlige fjender, men som døjer kraftigt med trafikken, har her fået en virkelig fjende.

Fra udryddelse til genindvandring

Muligheden for at møde vilde store hornugler i den danske natur har dog kun været muligt i de sidste 15-17 år. Efter at arten efter mange års forfølgelse blev noteret udryddet som dansk ynglefugl i 1884, genindvandrede den fra Tyskland i 1984 - altså nøjagtigt 100 år efter det sidste kendte ynglefund ved Tjele i Nordjylland i 1884. I det nuværende Sønderjylland var arten udryddet omkring 1840. Genindvandringen er resultatet af et genudsætningsprojekt i Slesvig-Holsten, hvor man fra starten af 1980'erne udsatte hundredvis af ungfugle. Disse fugle klarede sig så godt, at de etablerede en vild bestand, som altså også har bredt sig til Danmark.

Genindvandringen er nærmere beskrevet i en artikel fra 1997 af John Frikke og Jesper Tofft - se litteraturlisten.

I årene fra 1984 og ca. 10 år frem etablerede den store hornugle sig som fast dansk ynglefugl med mindst 20 par spredt rundt om i Jylland. I 1997 vurderedes landsbestanden i Danmark til ca. 25-30 par, mens der de seneste år ikke kunnet spores egentlig fremgang. Fuglene er spredt over det meste af Jylland, og bortset fra Sønderjylland, er de fleste fund gjort i de kuperede midtjyske egne. Nord for Limfjorden har den store hornugle også ynglet flere gange, men ikke fast. I 2001 er der dog rapporteret et par ved Sæby, det hidtil nordligste i Danmark efter genindvandringen. Der er endnu ikke rapporteret ynglefund på øerne.

Udbredelse i Sønderjylland

Det vigtigste kerneområde i landet har gennem en årrække vist sig at ligge i et bælte fra skovene omkring Aabenraa og sydpå til landegrænsen mellem Kollund og Frøslev Plantage. I dette område er der over årene kendskab til mindst 11 forskellige ynglesteder, som dog ikke alle har været benyttet på en gang. Sandsynligvis har bestanden i dette kerneområde siden midten af 1990'erne ligget mellem ca. 6 og 10 besatte territorier årligt. I 2001 har vi kendskab til 6 sikre par, heraf 4 med unger, og desuden er der set fugle på yderligere to lokaliteter.

Bortset fra en enkelt isoleret lokalitet i den nordvestlige del af amtet, hvor der har været et fast territorium gennem mange år er der - så vidt vides_ ikke gjort ynglefund af den store hornugle i amtet uden for det nævnte kerneområde. Det kan undre, at den tilsyneladende ikke rigtigt har følt sig tiltrukket af Østsønderjylland nord for Aabenraaegnen. Men enkelte forekomster kan naturligvis have været ukendte eller oversete.

Udvikling i Slesvig-Holsten

De første par i Slesvig-Holsten ynglede efter genudsætningen i 1984 - ligesom det første danske par. Bestanden blev derefter bygget op af dels udsatte ungfugle, dels af unger af de vilde par. I 1990-91 havde man således kendskab til ca. 25-30 par, og i 1997 var bestanden vokset til ca. 50 par. I de seneste par år er bestanden steget

kraftigt, så man i 2000 havde kendskab til 78 par, hvoraf de 58 producerede i alt 110 flyvefærdige unger. De fleste år har over 80% af parrene ynglesucces. Forekomsten er spredt ud over det meste af delstaten med nogle markante tætheder i visse områder, nemlig omkring Heide, ved Itzehoe og i området mellem Eckernförde og Rendsborg. Til gengæld mangler den store hornugle i marsken langs Vadehavet samt i egnene øst for Hamborg og syd for Lübeck.

Ynglebiotoper og redesteder i Sønderjylland

Bortset fra det flade landskab ved Frøslev Plantage, er alle de sønderjyske ynglefund gjort i kuperede landskaber, hvor reden enten er anlagt på jorden - gerne på en stejl skrænt - eller i en gammel rovfuglerede i et træ.

Den store hornugle foretrækker det halvåbne landskab, ikke egentlig skov. De fleste ynglebiotoper er enten ved naturlige skrænter i tunneldale med skovbryn eller store lysninger, eller i grusgrave med skovbevoksning tæt ved. Det er tilsyneladende vigtigt for uflen, at der er fri tilflyvning ved redestederne, som alle ligger forholdsvis åbent. Landskabet på ynglestedet er altså stort set altid af samme type, dvs. det halvåbne bakkede landskab med større og mindre skove vekslende med marker og lysninger, - bl.a. også musvågens landskab.

Derimod kan uflen i valg af selve redestedet vælge alle mulige løsninger. Den industrielle grusgravnings høje, stejle skrænter virker særligt tillokkende, og fuglen er derfor også blevet kendt for sin forkærlighed for grusgrave. Små afsatser på de stejle skrænter har samme form som de klippeskrænter, som arten benytter længere sydpå i Europa, f.eks. ud mod floddale. Her er reden typisk anlagt på en lille afsats, hvor en lille busk eller høje urter danner lidt ly. Mere overraskende er nok, at den udmærket kan yngle i arbejdende grusgrave med maskiner og lastbiler tæt ved. Blot ikke selve redestedet befærdes eller på anden måde forstyrres, trives uflen altså udmærket i arbejdende grusgrave. Også på eller ved bygninger kan den yngle.

Eksempelvis ynglede der i 2001 et par ved et lille industrialanlæg, hvor redestedet som blot var en fordybning i en lille bunke grus, var placeret på toppen af et ca. 8 m højt tankanlæg. Lige nedenfor arbejdedes der dagligt. Blot personalet ikke kravlede op til reden eller på anden måde foretog sig noget usædvanligt, lå uglemor roligt på reden.

To unger blev resultatet. Udover de nævnte redesteder - naturlige skrænter, grusgrave, bygninger samt gamle rovfuglereder - kan det også lykkes at få uflen til at yngle i kunstige reder. f.eks. et sted i Aabenraa kommune, hvor uflen et år rugede i en til lejligheden opsat sortmalet hundekurv foret med træflis ca. 6 m oppe i et grantræ. Desværre mislykkedes dette yngleforsøg af ukendte årsager.

Parrene flytter ofte reden fra år til år i territoriet, hvorfor det kan være vanskeligt at finde det nye sted. Fordi man ikke finder en aktiv rede på sidste års redested eller i umiddelbar nærhed heraf, betyder det ikke nødvendigvis, at fuglene er forsvundet eller ikke yngler. De kan bare have gemt sig med reden et ukendt sted. Vi

har derfor en del eksempler på, at fuglene er tilstede i deres territorium, men yngel har ikke kunnet fastslås. Parrene i kerneområdet mellem Aabenraa og grænsen har gennemgående en afstand til nærmeste nabopar på 3-5 km. I et enkelt tilfælde var to succesfulde par dog placeret ca. 1800 m fra hinanden.

Yngleforløb

I den nævnte artikel af Tofft & Frikke fremlægges nogle yngledata fra Sønderjylland frem til og med 1996. Siden har vi fulgt en række par, og disse data indgår her. Den store hornugle er tidligt ude med ynglestart, ofte i sne og frost. Æglægningen begynder i starten af marts for de første par (evt. tidligere), og seneste par lægger først æg i begyndelsen af april. Med en rugetid på ca. 35 dage, er de første unger klækket inden d. 10. april, og der kan således findes ret store unger i første halvdel af maj. Da det tager ca. 9 uger for en unge at blive flyvefærdig, kan de første unger flyve omkring d. 15-20. juni, de seneste en måneds tid efter. Det er meget karakteristisk for arten, at ungerne forlader reden længe før de kan flyve, 3-5 uger efter klækningen. Er reden på jorden, vandrer de bort fra denne, og opholder sig derefter ret fast i et område nær reden, hvor de fodres. Bliver de forstyrret, ligger de ubevægelige og trykker sig mod jorden, i højt græs eller under buske, hvor de med deres spraglede dun- og fjerdragt er godt camouflerede. Er redestedet placeret højt oppe, hopper ungerne også ud. Selvom de ikke kan flyve, er de tilsyneladende - sikkert med hjælp fra forældrene - i stand til at holde rovdyr som ræv, mår, ravn og duehøg på afstand. Fra ungerne kan flyve fodres de fortsat i mindst en måned af forældrene. I løbet af sensommer og efterår spredes ungerne fra forældrenes territorium.

Reproduktion

Kuldstørrelsen er normalt på 2-4 æg, men med 3 som langt det mest almindelige. Normalt klækkes 2-3 unger. Fra Sønderjylland har vi følgende data på i alt 34 succesfulde kuld. Heraf 21 kuld i undersøgelsen af Frikke & Tofft fra perioden 1984-96 med et gennemsnit på 2,6 pr. par med unger. Fra årene 1997-2001 har vi data på 13 kuld med et gennemsnit på 2,15 unger pr. succesfuldt par. Dette kan dog ikke regnes som den helt præcise ungeproduktion målt som antal flyvefærdige unger pr. par, idet nogle par kun er noteret med små eller halvstore unger. Denne opgørelse tager således ikke højde for antal unger, som evt. bukker under inden de bliver flyvefærdige. De fleste klækkede unger bliver dog også flyvefærdige. Af 12 kuld fra årene 1996-2001, som blev fulgt forholdsvis tæt, klækkes 26 unger, hvoraf 23 blev flyvefærdige. Næsten alle kuld er på 2-3 unger. Kun et enkelt tilfælde med 4 udflyjende unger kendes fra Sønderjylland.

Den samlede bestands ungeproduktion - dvs. antal flyvefærdige unger blandt alle par som yngler uanset succes eller ej - kan vi ikke beregne her, idet vi ikke præcis ved,

hvor mange par, der påbegynder yngel. I så fald skal parrerne følges meget tæt ynglesæsonen igennem.

Antallet af succesfulde par er forholdsvis højt. I Slesvig-Holsten er andelen af succesfulde par på ca. 75-80%. Det passer nogenlunde til vores erfaringer, hvor datagrundlaget dog ikke er nær så stor som hos tyskerne. I årene 1996-2001, hvor der blev fundet 12 succesfulde kuld, kendes samtidig 7 mislykkede. Årsagerne: 1 par i en grusgrav fik reden ødelagt af gravearbejde, 3 par blev på anden måde forstyrret af mennesker og maskiner, og hos de sidste 3 par forsvandt æg eller små unger af ukendte årsager.

Forholdet til andre ugler og rovfugle

Med den store hornugles genindvandring til vore skove, er duehøgen ikke længere toprovdyret i fødekæden. Økologisk står hornuglen på toppen, idet den efterstræber duehøgen, som således presses ud af områderne, hvor den store hornugle yngler. I et eksempel fra Frøslev Plantage havde et stor hornuglepar først indtaget et duehøgepars rede. Dette opgav dog ikke med det samme, men byggede en ny rede ca. 150 m derfra. Duehøgene fik to unger, som fik lov at blive flyvefærdige, men så var det også slut. På uglens plukkeplads kunne fjerene af begge de unge duehøge senere findes! Duehøgen kan ses som uglens fødeemne, men også som den værste fødekonkurrent, idet der er en del overlappning af de to arters fødevalg, f.eks. ringdue og diverse kragefugle. I Slesvig-Holsten, hvor tætheden af store hornugler flere steder er stor, kan denne i ret store områder "presse" duehøgebestanden voldsomt, hvad enten den simpelthen æder duehøgene eller stresser dem til at udvandre. Resultatet kan blive en klar reduceret duehøgebestand!

Vi har selv fundet følgende andre ugler plukket af den store slægtning: natugle, slørugle, mosehornugle og skovhornugle. Man kan undre sig over, at det lader sig gøre i praksis, når man tænker på, at de mindre arter er meget hurtigere i flugten. Og alle ugler er vel vågne om natten!

Også musvågerne ædes af stor hornugle (nok især uerfarne ungfugle), og det menes også at den store hornugle kan fortrænge eller stresser andre store fugle som ravn, fiskeørn m.fl. til at forsvinde fra uglens territorium eller til manglende ynglesucces. I et undersøgelsesområde ved Slesvig er ravnebestanden gået ned i takt med stigningen i bestanden af stor hornugle - uden at sammenhængen er påvist. I det sydlige Tyskland er der eksempler på at den kan tage hele kuld af vandrefalk på reden (i Sydtyskland foretrækker de to arter samme redbiotop - klippeskrænter i floddale) og samme skæbne led det allerførste tyske kuld af slagfalk for et par år siden!

Men sådan har den store hornugle økologiske rolle nok altid været, selvom mange fuglevenner utvivlsomt har svært ved at vænne sig til tanken om, at den, som det nye toprovdyr i det pastorale landskab, også kan tage deres ynglingsfugl. I mange

menneskers hoveder virker det nok på en eller led forkert, at det ene rovdyr æder det andet. Om det så er hornuglen, der æder musvågen eller tigreren der æder leoparden.

Tips - hvordan finder man uglen

Strejfende (unge) store hornugler kan i princippet træffes overalt. Søger man at finde arten på ynglepladsen, kan man prøve følgende. I bakkede landskaber kan man eftersøge den på åbne, naturlige stejle skrænter, f.eks. i ådale, med skov eller skovagtig bevoksning i nærheden. Det kan typisk være en skovskrænt, som er ryddet og mens nye træer endnu kun er små, er sådanne steder attraktive for arten. I grusgrave skal der helst være skov eller anden bevoksning nær selve graven. Vi har således ikke hørt om ynglefund i grusgrave i det helt åbne landskab i de store grusgravområder ved Rødekro og Uge. Reden vil ofte være placeret på en stejl skrænt. I yngletiden vil man under høje fritstående træer eller på træstubbe i området finde pluk af fugle, skind af pindsvin og gylp. Resterne af byttedyr ligger altså ofte på høje steder, og afslører således at "tampen brænder". Er redestedet i en rovfuglerede, vil denne som regel også befinde sig tæt ved en lysning eller et skovbryn. At uglen med sine store vinger har fri tilflyvning ser ud til at være meget vigtigt.

Man kan også om aftenen efter mørkets frembrud lytte efter uglens dybe tuden, men når man først har opnået en vis erfaring med arten, er det mest effektivt at søge efter redestederne om dagen. Man kan således langt fra regne med, at uglen tuder i sit område - faktisk er den mest tavs.

Det kunne være interessant, om nogle af læserne af denne artikel kunne finde den store hornugle ynglende i andre egne af Sønderjylland end lige i området mellem Aabenraa og Padborg.

Litt. :

Frikke, John & Jesper Tofft, 1997: Den Store hornugles *Bubo bubo* genindvandring til Danmark med særlig henblik på Sønderjylland. - DOFT 91, s. 63-68.

Grell, Michael 1998: Fuglenes Danmark. - Gads forlag, Kbh.

Lauersen, Jørgen Terp 1999: Fødevalg hos Stor hornugle *Bubo bubo* i Danmark. - DOFT 93, s.141 -144.

Ministerium für Umwelt, Natur und Forsten des Landes Schleswig-Holstein 1996-2000: Jagd und Artenschutz. Jahresberichte 1996-2000. - Kiel.